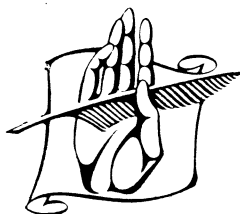

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1976 METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“ • VILNIUS • 1977

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN HISTORY

1976

VILNIUS

1977

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1976

VILNIUS

1977

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1976

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС» • ВИЛЬНИУС • 1977

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Vytautas MERKYS, Vacys MI-
LIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sek-
retorė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS,
Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius),
Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pava-
duotoja)

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ. ГОД 1976

На литовском языке

Издательство «Мокслас» ЛитССР, г. Вильнюс, 1977 г.

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS. 1976

Redaktorė A. Bendorienė. Viršelis dailininko R. Dichavičiaus. Meninis redaktorius A. Žvilius. Techninė redaktorė A. Vaičiūnaitė. Korektorės: G. Zaščižinskienė, D. Baratinskienė
IB Nr. 1213

Duota rinkti 1977.VIII.4. Pasirašyta spausdinti 1977.XII.14. LV 13049. Popierius: spaudos Nr. 1, form. 70×90^{1/16}. 12,87 sp. l., 16,53 apsk. l. l. Tiražas 1500 egz. Kaina 2 rb 50 kp. Leidykla „Mokslas“, Vilnius, Sierakausko g. 15. Spausdino „Vaizdo“ sp., Vilnius, Strazdelio g. 1. Užsakymo Nr. 2476.

M $\frac{10604-227}{M 854(10)-77}$ Z-77

© LTSR MA Istorijos institutas, 1977

UDK 902.7 (474.5) (09)

TRADICINIS LINŲ KŪLIMO LIETUVOJE LAIKAS (XVIII a. PABAIGA—XX a. PIRMOJI PUSĖ)

ANGELE VYŠNIAUSKAITĖ

Javų kūlimą Lietuvoje lietę autoriai plačiau šiuo darbu nesidomėjo. Tuo labiau nenagrinėtas klausimas, koks buvo įprastas linų kūlimo laikas ir kaip ši tradicija susiklostė. Šiame straipsnyje stengiamasi į šiuos klausimus atsakyti.

P. Bugailiškis, kalbėdamas apie kūlimą praėjusiame šimtmetyje, nurodo, jog Žemaitijoje tai trukdavę „nuo šv. Lauryno (IX.5.—A. V.) ligi Martyno (XI.11.—A. V.), Indrėjaus (Andriejaus, Andriaus—XI.30.—A. V.), vėliausia — advento“¹ (adventas — keturios savaitės iki Kalėdų — XII.25.—A. V.). P. Dundulienė Lietuvos žemdirbystės istorijai skirtame darbe pabrėžia, kad „kūlimas buvo paskutinis žemės ūkio darbas metuose“². V. Milius teigia, jog „kuliant spragilais, pagrindinis kūlimo laikas buvo rugsėjo—lapkričio mėnesiai. Tik buožiniuose ūkiuose kūlimas nusiţėsdavo iki gruodžio mėnesio pabaigos, kol tebebuvo senoji samdytoji šeimyna“³.

Minėtuose pavyzdžiuose kalbama apie javų kūlimą valstiečių ūkiuose apskritai, neišskiriant linų kūlimo laiko.

Kuliant linus, buvo atliekamos dvi visiškai skirtingos operacijos: 1) karštuvais nušukuotų ir žardyje išdžiovintų merktinių linų *galvenos* (taip vadintos drauge su stiebeliu nukirstos linų galvutės) buvo sutraiškomos, kad sėmenys atsiskirtų nuo pelų, 2) tuo tarpu klotinių linų galvutės kūlimo metu buvo ne tik sutraiškomos, bet ir atskiriamos nuo stiebelių. Vadinasi, tik klotinius linus iškūlus, buvo galima toliau juos apdoroti (klojėti, minti ir t. t.). Todėl nuo linų stiebelių apdirbimo būdo (mirkymo ar klojėjimo rasoje) daug priklausė ir linų kūlimo laikas.

Paprastai klotiniai linai, dar vadinti sauskulais, ir XX a., ir ankstesniais šimtmečiais buvo kuliami rudenį, suveţi išdžiūvę nuo dirvos ar papildomai dar kiek padžiovinti jaujoje.

Merktinių linų stiebeliai galėjo būti toliau apdorojami (mirkomi linmarkoje, po to klojėjami bei džiovinami, minami) nepriklausomai nuo jų

¹ Bugailiškis P. Senovės kūlimas.—„Šiaulių metraštis“, 1933, Nr. 4, p. 50.

² Dundulienė P. Žemdirbystė Lietuvoje. V., 1963, p. 231.

³ Lietuvių etnografijos bruoţai. V., 1964, p. 81.

galvenų kūlimo laiko. Nukarštas specialiais šukuočiais ar nukirstas dalgiu merktinių linų galvenas (vadintos dar kai kur *lingalviais, sėmenokais*) ne visuomet kuldavo rudenį. Galvenos kurį laiką būdavo džiovinamos bei brandinamos žarde ar žardinėje. Kartais, priklausomai nuo oro sąlygų, brandinimas trukdavo keletą savačių. Tai savo ruožtu, atsiliepdavo į galvenų kūlimo laiką. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ypač vidurio Lietuvoje buvo paprotys dalį sėklai numatytų sėmenų laikyti nekultus galvenose iki pavasario⁴. Tarta, kad galvenose laikomi linų sėmenys geriau subręsta, rečiau žiemą suplėksta ar sukaista ir pajuoduoja, tuo netekdami dalies daigumo. Paprastai galvenos žiemą buvo laikomos gerai vėdinamoje, sausoje ir pelėms neprieinamoje vietoje; dažniausiai jas sukraudavo ant virš klojimo grendymo (pado) pakabintų karčių ar lentų⁵.

Tai, kad sėkliniai linai būdavo kuliami pavasarį, patvirtina XIX a. dvarų pajamų bei išlaidų dokumentai, inventoriaus sąrašai ir kiti šaltiniai.

Pavyzdžiui, Rokiškio dvaro administracija 1870 m. buvo parengusi žemdirbystės ir gyvulininkystės darbuotojams specialią egzaminų programą. Ši programa-anketa buvo skirta patikrinti palivarkų ūkvedžių, bernų, šeimininkų ir kerdžių profesinėms žinioms bei darbo įgūdžiams. Joje yra nemažai klausimų ir apie linų auginimą bei apdirbimą. Rašytojos Liudvikos Didžiulienės tėvas Antanas Nitas, buvęs tuo metu Rokiškio dvaro ūkvedžiu, atsakydamas į šios programos 36-ąjį klausimą „Kaip surinkti linų sėmenis?“, rašo: „Nušukuotos linų galvenos sudedamos džiu-ti į žardą ir ten laikomos, kol sėmenys įgauna vyšnių atspalvį. Kuliamos sėklai — pavasarį, pardavimui — rudenį“⁶.

Taip buvo daroma ne tik Rokiškio, Biržų, bet ir kituose dvaruose, kurie XIX a. intensyviai vertėsi prekybine linininkyste. Rokiškio dvaras išskiriamas todėl, kad XIX a. jis gaminamo linų pluošto ir sėmenų kokybe buvo pagarsėjęs visoje Europoje. Neatsiliko nuo jo ir Biržų dvaras. Antai Biržų dvaro Ageniškio palivarko 1812 m. pajamų bei išlaidų registro įrašas rodo, jog tais metais palivarko laukuose buvo surauta ir nukaršus pamerkta 47 kapos ir 47 pėdai linų. Iš jų lapkričio 2 d.⁷ prikulta 11 pūrų sėmenų. Sėjai linai kulti sekančių metų pavasarį, gegužės 25 dieną⁸. To paties dvaro Podlinkių palivarke 1814 m. rugsėjo 11 d. buvo iškulta 16 pūrų sėmenų iš žarde džiovintų galvenų (*z przepłotu*) ir 8 pūrai iš klotinių, dirvoje išdžiovintų linų (*z główek*), o rugsėjo 17 d. 16 pūrų sėmenų jau buvo išvežta parduoti į Rygą⁹.

⁴ IIES, 110 (2, 3), Panevėžio raj. Sodelių apyl.; 110 (11), Šeduva.

⁵ ŠAM, atsakymai į 1937 m. anketos Nr. 16 „Senovės linų ūkis ir papročiai“ 28 klausimą.— Utena, Užpaliai, Sudeikiai.

⁶ Rokiškio kraštotyros muziejus (toliau — RKM), b. 4452, l. 393.

⁷ Datos nurodytos pagal Julijaus kalendorių. Palyginamasis skirtumas XIX a.— 12, XX a.— 13 dienių.

⁸ Biržų kraštotyros muziejus (toliau — BKM), b. 2132, l. 9, 14—15.

⁹ BKM, b. 2489, l. 8.

Rokiškio dvaro Kamajų palivarke 1826 m. 43 kapos ir 30 pėdų linų buvo iškulta rugsėjo 7 d., prikulta 17 pūrų ir 7 gorčiai sėmenų. 22 kapos pėdų buvo iškulta sekančių metų kovo 30 d., prikulta 8 pūrai ir 8 gorčiai sėmenų¹⁰. To paties dvaro Petrošiškio palivarke 1826 m. rugpiūčio 27 ir 28 d. buvo iškulta 15 kapų linų pėdų, prikulta 6 pūrai ir 19 gorčių sėmenų. Sėklai palikta nekultų linų iš 11 kapų pėdų¹¹. Kamajų ir Petrošiškio palivarkuose 1827 m. pačios ankstyviausios sėjos linai, iš viso 31 kapa pėdų, iškulta liepos 22 ir 26 d., o vėlyvesnės sėjos 133 kapos pėdų — rugsėjo 1 dieną¹².

Paties Rokiškio dvaro ir jam priklausiusio Julijanavos palivarko pajamų bei išlaidų registre 1852 m. liepos 1 d. pažymėta, jog linų sėmenų prikulta 58 pūrai 13 gorčių. Iš jų 35 pūrai — 1851 m. rugsėjo 13 d., kiti — 1852 m. gegužės 17 dieną¹³. Tame pačiame registre nurodyta, jog 1852 m. Rokiškio dvaro laukuose linai sėta gegužės 7—29 d. (būdavo sėjama kelis kartus tam tikrais laikotarpiais, kad, vieno sėjimo linams neužderėjus, užderėtų kito sėjimo linai), o Julijanavos palivarke — gegužės 9—29 d., iš viso pasėta 17 pūrų¹⁴. Galima daryti išvadą, jog sėti daugiausia pavasarį kulti sėmenys.

Taigi, sprendžiant iš XIX a. prekine linų gamyba garsėjusių Rokiškio ir Biržų dvarų praktikos, sėmenys pardavimui dažniausiai būdavo kuliami rugsėjo mėn., ir tik kartais šis darbas užtrukdavo iki lapkričio pradžios, o ankstyvieji linai — net liepos—rugpiūčio mėnesiais. Sėkliniai sėmenys ankstyvajai sėjai būdavo kuliami kovo mėn., įprastinei sėjai — gegužės mėn., vienu ir kitu atveju prieš pat sėją. Didumą linų, matyt, buvo stengiamasi iškulti rudenį, nes sėkliniai sėmenys turėjo paklausą užsienio rinkoje, tuo metu Rygoje.

Kaip rodo M. Jučo, L. Mulevičiaus ir kitų istorikų tyrinėjimai, XVIII ir XIX a. daugiausia pajamų Lietuvos valstiečiai gaudavo iš sėmenų ir linų pluošto¹⁵. Kad suspėtų dvaro nustatytais terminais atiduoti feodalinės prievoles ar činšą arba vietoj pinigų linų pluoštą bei sėmenis, valstiečiai, kaip ir dvare, savo linus turėdavo iškulti rudenį kiek galima anksčiau.

Taigi koks buvo tradicinis linų kūlimo laikas feodaliniu laikotarpiu valstiečių ūkyje? Atsakymo į šį klausimą pirmiausia reikia ieškoti dokumentuose, rodančiuose činšo mokėjimo terminus.

M. Jučas teigia, jog „čtinšas paprastai neturėjęs būti renkamas iki Naujųjų metų, kol valstiečiai nepardavę linų“¹⁶.

Kaip rodo XVIII—XIX a. dvarų vadinamieji „valstiečių prievolių paaiškinimai“, valstiečiai buvo dažnai verčiami atiduoti činšą jau rugsėjo—

¹⁰ RKM, b. 3406, l. 173—175.

¹¹ Ten pat, l. 175—176.

¹² RKM, b. 3406, l. 263.

¹³ RKM, b. 4034, l. 463—464, 478.

¹⁴ Ten pat, l. 465.

¹⁵ Jučas M. Baudžiavos irimas Lietuvoje. V., 1972, p. 154; Мулявичюс Л., Ючас М. Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве. Вильнюс, 1968.

¹⁶ Jučas M. Min. veik., p. 154.

spalio mėn.— dėl rudens kelių pabiurimo ir darbų dvare bei savame ūkyje iš viso labai nepatogiu laiku. Antai Biržų grafystės Naradavos dvaro 1799 m. „valstiečių prievolių paaiškinime“ pabrėžiama, jog visi valstiečiai privalo atiduoti dvarui prievoles pinigais arba linais ir sėmenimis (bet ne pirktais, o išaugintais savo ūkyje) nuo Martyno ir ne vėliau kaip iki Trijų karalių (I.6.— A. V.). Drauge nurodoma, jog linų pluošto pundelis privalo sverti 25 svarus, o į pūrą tilpti 24 gorčiai¹⁷ sėmenų. Panašiam Salamiesčio dvaro dokumente sakoma, kad inventorius nustatytą činšą valdiniai privalo dvarui sumokėti nuo Mykolo (IX.29.— A. V.) iki Kalėdų¹⁸. Vadinasi, činšo atidavimo terminai vertė valstiečius linus parengti rinkai tuo metu, kai vykdavo rudens mugės vietose ir Rygoje, kur jie pastotėmis gabendavo dvaro sėmenis ir javus.

Carinės Rusijos Valstybės turtų ministerijos Žemės ūkio departamentas, norėdamas ištirti prekinės linininkystės padėtį šalyje, 1844 m. sudarė komisiją, kuri tais pačiais metais apklausė 264 linų augintojus Kauno, Vilniaus, Vitebsko, Pabaltijo (dab. Latvijos ir Estijos) bei kitose gubernijose. Kaip matyti iš Vilniaus gubernatoriaus 1844 m. gegužės 13 d. rašto Valstybės turtų ministerijos Vilniaus rūmams, kuriame prašoma suteikti paramą linininkystės padėtį tyrinėjantčiai komisijai, Vilniaus gubernijoje turėjo dirbti du šios komisijos nariai — valstybės patarėjai Zablockis ir Vojna-Kurinskis, atvykę čia rugpiūčio mėn. iš Pskovo gubernijos¹⁹. Kas tyrinėjo linininkystės padėtį Kauno gubernijoje, tuo tarpu nepavyko nustatyti. Komisija, apibendrindama tyrinėjimų rezultatus, pateikė dviejų dalių ataskaitą, kuri 1847 m. išleista atskiru leidiniu. Jame sakoma: „Vitebsko ir Kauno gubernijose sėmenis pardavimui stengiamasi iškulti kiek įmanoma anksčiau, kad ne vėliau kaip lapkričio 10 d. būtų galima juos pristatyti į Rygą, iš kur jie laivais išsiunčiami į užsienį kaip sėkliniai“²⁰. Kalbant atskirai apie Kauno gubernijos linų augintojų patirtį, pabrėžiama: „Čia nekultos linų galvenos laikomos iki pavasario ir kuliamos ne anksčiau kaip keletą dienų prieš sėją [...] Pardavimui skirti sėmenys, jiems galvutėse subrendus ir išdžiūvus, nedelsiant kuliami; po to, jei įmanoma, dar prieš šv. Martyną, t. y. lapkričio 10 d., gabenami į Rygą“²¹.

Taigi Martyno mugė Rygoje drauge su činšui atiduoti nustatytais terminais, matyt, buvo vieni iš svarbiausių kriterijų, nulėmusių linų, išskyrus sėklinius, kūlimo laiką feodalizmo laikotarpio valstiečių ūkiuose. Tai atitiko ir pagal klimatines Lietuvos sąlygas susiklosčiusį žemės ūkio darbų ciklą: kūlimas buvo svarbiausias rugsėjo mėn.—lapkričio mėn. pirmosios pusės valstiečių ūkio darbas.

¹⁷ ВКМ, б. 2196, л. 8.

¹⁸ Ten pat, л. 29.

¹⁹ CVIA, f. 525, ар. 13, б. 179, л. 9.

²⁰ Исследования о состоянии льняной промышленности в России, т. 1. СПб, 1847, р. 36.

²¹ Ten pat, р. 16.

XX a. pamažu keičiantis ūkio kryptis, didesnėje teritorijos dalyje vietoj merkutinio ėmus gaminti klotinį linų pluoštą, linus, kaip ir visus kitus javus, tiek pardavimui, tiek savo ūkio reikalams imta kulti tik rudenį. Pagal liaudies kalendoriaus terminologiją javus, ypač samdytą darbo jėgą naudojusiuose ūkiuose, buvo stengiamasi iškulti „iki Martyno“, o vėliausiai — „iki Kalėdų“. Martyno diena ir Kalėdos imta laikyti tradiciniais kūlimo pabaigos terminais. Kai kur ligi to laiko kūlimo nebaigę valstiečiai būdavo pašiepiami kaip apsileidėliai²². Atsirado paprotys kaimynams tarpusavyje lenktyniauti. Apie kūlimo pabaigtuves buvo pranešama savotišku signalu — pučiant stebulę (žr. pav.). Kad jos garsas toliau girdėtųsi, medinė seno tekinio stebulė būdavo įkeliamą į medį, žardą ar bent ant tvoros statinių. Šis paprotys dar 1935 m. užfiksuotas Žemaitijoje, dabartiniame Telšių rajone.

Pučia stebulę (Telšių raj. Gardiškės apyl. Jonelaičių k. V. Trinkos 1935 m. nuotr.; ŠAM, neg. Nr. 913)

Kuo aiškinamos aukščiau minėtos XX a. pirmojoje pusėje laikytos tradicinėmis (iki Martyno ar Kalėdų) javų (ir linų) kūlimo datos? Kaip jau buvo pastebėjęs V. Milius, šis laikas buvo susijęs su metinių žemės ūkio darbininkų samdos baigties terminais. Tai patvirtina ir etnografiniai žemės ūkio darbininkų samdos sąlygų bei samdos laiko tyrinėjimai. V. Morkūnas, nagrinėjęs samdinių buitį Lietuvoje 1919—1940 m. ir remdamasis buvusių samdinių anketinės apklausos duomenimis, padarė išvadą, jog tuo laikotarpiu Lietuvoje 74,8% visų katogerijų žemės ūkio darbininkų buvo samdoma iki Kalėdų, 2,6% — iki Martyno. Kai kuriose buržuazinės Lietuvos srityse, kaip Klaipėdos krašte, iki Kalėdų samdyta tik 42,2%, tuo tarpu iki Martyno — net 46,3% metinių samdinių²³.

Taigi XVIII—XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje susiformavo ir tapo tradicinėmis dvi linų kūlimo baigmės datos — Martyno diena ir Kalėdos. Jų atsiradimo feodaliniame ir tolesnio gyvavimo kapitalistiniame kaime priežastys dvi: pirma, jas lėmė griežti feodalinių prievolių (činšo) atidavimo terminai ir būtinumas valstiečiams jau rudenį sėmenis parduoti, antra, buožių ūkių siekimas kuo daugiau išnaudoti samdytą šeimyną iki pasibaigiant samdos sutarčių terminui.

²² Viliūnas V. Šimtmetis klojimas.—„Gimtasai kraštas“, 1938, Nr. 3—4, p. 336.

²³ Morkūnas V. Nuo tamsos ligi tamsos. V., 1977, p. 45, 10 lent.

ТРАДИЦИОННЫЙ СРОК МОЛОТЬБЫ ЛЬНА В ЛИТВЕ (КОНЕЦ XVIII — ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX в.)

А. ВИШНЯУСКАЙТЕ

Резюме

На основе анализа писцовых книг Рокишкского и Биржайского имений конца XVIII—второй половины XIX в. и других источников автором статьи сделаны следующие выводы:

1. В феодальной Литве лен как в имениях, так и в крестьянских хозяйствах обмолачивался в два срока: а) осенью, до 10 ноября (Мартинова дня) — идущий на продажу, б) весной, в марте—мае, — для получения посевного семени. В данном случае льняные головки, отделившиеся от стеблей льна-моченца, после просушки в озере сохранялись зимой необмолоченными.

Установление осеннего срока молотьбы льна было обусловлено следующими причинами: а) ноябрьской ярмаркой в Риге для скупки льняного семени; б) началом срока уплаты крестьянами оброка с Мартинава дня.

2. В 20—30-е годы XX в. в буржуазной Литве лен, как и зерновые, обмолачивался в один срок — осенью (до Мартинава дня или Рождества). Двойкий срок окончания молотьбы обуславливался соответствующим временем окончания службы сельскохозяйственных рабочих — батраков. В этом проявлялось стремление кулаков наиболее рационально использовать наемную рабочую силу за счет усиления ее эксплуатации.